

Тарас Гарасимів

Навчально-науковий інститут права та психології
 Національного університету “Львівська політехніка”,
 заступник директора – декан повної вищої освіти,
 доктор юридичних наук, професор
 кафедри теорії та філософії права
 Garasumiv_@ukr.net

ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВА ПРОБЛЕМА СМИСЛОЗМІСТОВНОГО ВИМІРУ ДЕВІАНТНОЇ СВІДОМОСТІ

© Гарасимів Т., 2017

Розглянуто одну із основних проблем філософії права, а саме феномен девіантної свідомості, зокрема її смислозмістовну сутність. Увагу зосереджено на вирішенні фундаментальної проблеми суспільної науки: дослідженні смислу та змісту чинників, що мотивують людину до девіантної свідомості. Проаналізовано детермінанти, які впливають на формування девіантної свідомості та її проявів.

Ключові слова: особистість; девіантність; свідомість; девіантна свідомість; соціальні чинники; індивід; індивідуальні чинники; становлення особистості індивіда; детермінація; наслідки девіантної свідомості.

Тарас Гарасимів

ФИЛОСОФСКО-ПРАВОВАЯ ПРОБЛЕМА СМЫСЛОСОДЕРЖАТЕЛЬНОГО ИЗМЕРЕНИЯ ДЕВИАНТНОГО СОЗНАНИЯ

Рассмотрена одна из основных проблем философии права, а именно феномен девиантного сознания, в частности его смылосодержательная сущность. Внимание сосредоточено на решении фундаментальной проблемы общественной науки: исследовании смысла и содержания факторов, мотивирующих человека к девиантному сознанию. Проанализированы детерминанты, влияющие на формирование девиантного сознания и его проявлений.

Ключевые слова: личность; девиантность; сознание; девиантное сознание; социальные факторы; индивид; индивидуальные факторы; становление личности индивида; детерминация; последствия девиантного сознания.

Taras Harasymiv

Institute of Jurisprudence and Psychology
 Lviv Polytechnic National University
 Department of Theory and Philosophy of Law
 Sc. D., Prof

PHILOSOPHICAL AND LEGAL SMYSLOZMISTOVNOHO MEASUREMENT PROBLEM DEVIANT CONSCIOUSNESS

The article is devoted to one of the main problems of philosophy of law, namely the phenomenon of deviant minds, including its smyslozmistovniy essence. The attention is focused

on solving the fundamental problem of social science: the study of the meaning and content of the factors that motivate people to deviant minds. The author analyzes the determinants that influence the formation of deviant consciousness and its manifestations.

Key words: identity; deviantism; consciousness; deviant consciousness; social factors; individual; individual factors; individual identity formation; determination; consequences of deviant mind.

Постановка проблеми. Проблема феномену девіантної свідомості в становленні людини як особистості у її смислосмістовному вимірі актуальна з огляду на її недостатню розробленість як у сучасній українській, так і у пострадянській юридичній науці. Філософсько-правова проблема смислосмістовного виміру девіантної свідомості у становленні особистості як індивіда корелює з необхідністю дослідження формування особи – повноцінного члена демократичного, правового та соціального суспільства.

Аналіз дослідження проблеми. Проблеми девіантності, а також теоретичні обґрунтування девіантної правосвідомості викликали в різний час науковий інтерес таких зарубіжних учених, як Р. Мертон, І. Гофман, Ф. Танненбаум, Е. Саттерленд, Е. Лемерт, Г. Беккер, Н. Смелзер, Е. Еріксон, Е. Уілсон, Г. Салліван, А. Маслоу, А. Бандура, Ч. Ломброзо, У. Шелдон, Г. Хард, У. Пірс, П. Уіткін, У. Гоув, Х. Айзенк, А. Коен. Цю ж проблематику висвітлювали у своїх працях вітчизняні учені А. Александров, Л. Божович, Л. Виготський, А. Макаренко, М. Ярошевський, І. Кон, Я. Гилінський, Б. Урванцев, В. Менделєвич, Г. Аванесов, В. Кудрявцев, Г. Сафіна, А. Личко, С. Беличева, Ю. Клейберг, Є. Змановська та ін.

Метою статті є постановка фундаментальної філософсько-правової проблеми феномену смислосмістовного виміру девіантної свідомості у становленні людини як особистості.

Виклад основного матеріалу. Коли йдеться про девіантну поведінку людини з урахуванням її прав та обов'язків, про ймовірні наслідки у випадку їх невиконання, то девіантно-правовою свідомістю нібито створюється парадигмально-девіантний образ не тільки самої маргінальної правової діяльності, але й визначається результат такої діяльності, на який поширюються типові правові оцінки, що тим самим орієнтує (програмує) тепер вже типово девіантно-маргінальні правові дії та вчинки особистості.

Розроблення відповідних наукових поглядів у багатьох аспектах, як правило, випереджує чинне законодавство, може випереджувати також правову ідеологію, психологію, не кажучи вже про буденні правові погляди та індивідуальну правосвідомість. Випереджувальна функція науково-правової свідомості пов'язана з концептуальною тенденцією останньої до істинного об'єктивного пізнання ще не досліджених сторін, зв'язків і відносин, закладених в актуальному маргінальному правовому об'єкті. Науково-теоретичні правові погляди як система суворих абстракцій можуть ідеально "перебудовувати" правовідносини, створювати оптимальні проекти правового регулювання, теоретично висувати рекомендації, пов'язані з тим чи іншим напрямом розвитку девіантної правової свідомості загалом і правової практики зокрема. Очевидно генеральним розвитком девіантної правосвідомості, що має кризовий цикл соціальної активності, є той, що виводить трансгресивну її трансформацію на такі шляхи, які сприяють зміні кризового циклу соціальної активності, щонайменше на перший некризовий або низький. Як відомо, такими шляхами оптимального розвитку є синергетичні.

Розкриваючи істотні аспекти перехідного соціального розвитку та фіксуючи їх в окремих поняттях та їх об'єднаннях (синергетичні судження, умовисновки, закони, теорії, гіпотези), науково-правова свідомість може розкривати істинні синергетичні закономірності (закони), зв'язки дійсності й, виділяючи серед них типові, що повинні парадигмально "висвітлюватись" девіантною правовою свідомістю, передбачати на рівні маргінальної парадигми девіантної правосвідомості подальший рух маргінальних правових явищ. Здатність до об'єднання, що притаманна теоретичним

знанням, є гносеологічним джерелом передбачення, гносеологічною передумовою трансгресивного переходу відображальної функції девіантної правосвідомості в перетворювальну, коли змінюється кризовий цикл її соціальної активності на перший некризовий [1, с. 278].

Виникає логічне запитання: як встановити, коли кризовий цикл соціальної активності девіантної правосвідомості змінюється на некризовий. На нашу думку, в умовах перехідного пост-тоталітарного праворозвитку критеріями наявної оптимізації кризового циклу соціальної активності девіантної правосвідомості є: збільшення соціальної орнаміки чинної української нормативно-правової бази, широке застосування міжнародної законодавчої бази у вітчизняній правозаконодавчій, приєднання вітчизняної чинної нормативної бази до світового правового поля, внаслідок чого повинна змінитися правова і правоосвітня культура мислення, правозастосування та нормотворення, процедура прийняття цивілізаційно налаштованих українських законів тощо.

Незважаючи на доволі широкі, навіть абсолютні випереджувальні можливості, науково-правове відображення, водночас, певною мірою обмежене як загальними гносеологічними законами розвитку будь-якого знання взагалі, так і особливостями позитивного права як деякої зафіксованої догматичної правової системи (реальності), що входить до об'єкта цього правового пізнання. Окрім того, критерії випереджувального девіантного відображення правових теорій залежать також і від їх соціально-економічної спрямованості. Доволі високими можливостями випереджувального відображення володіє також і цивілізовано узгоджена вітчизняна правова ідеологія, що, як і наука, також прагне до істинного пізнання об'єктивних зв'язків і відносин перехідного правобуття, до розкриття оптимальних закономірностей правового об'єкта. У нашому контексті маргінальні правові ідеї, що є безпосереднім відображенням сучасної різноджерельної політичної свідомості, парадигмально передують створенню маргінальних правових норм як актів девіантної правосвідомості та їх відповідному маргінальному тактичному здійсненню. Наявність ідеї, на думку П. В. Копніна, “слугує передумовою практики, щоправда, не єдиної, але надзвичайно важливої, що накладає свій відбиток на специфічність практики як істини людської форми діяльності” [2, с. 90].

Маргінальна правова психологія як галузь типових соціально-правових дисциплін також може випереджувати рівень розвитку маргінальних суспільних правовідносин. Навіть у такій, здавалося б, безпосередній формі відображення, якою є звичайне людське сприйняття, “приховано відбувається своєрідне праворефлексивне моделювання будь-якої діяльності як справжньої, так і майбутньої, а також моделювання майбутніх правових станів об'єкта, який перетворює людина” [3, с. 78]. Випереджувальна функція девіантної правової психології виявляється також і в конкретно-абстрактному механізмі дії девіантної правової свідомості. Зазвичай передбачення, як відносно (некризовий цикл соціальної активності), так і абсолютне (кризовий цикл соціальної активності) результатів (наслідків) того чи іншого девіантного акту поведінки, що підпадає під правові оцінки, здійснюється передусім на психологічному рівні, який важко вимірювати з позиції соціальної активності, бо він більше індивідуалізований, прихований.

Що ж стосується буденної девіантної правової свідомості, то для неї характерні значно обмежені критерії випереджувального відображення, що пов'язано з недостатністю правомірної достовірності відображення в цій свідомості. Буденна девіантна правосвідомість, що побудована, переважно, на емпіричному маргінальному спостереженні та безпосередньому досвіді, часто обмежується звичайними уявленнями, пов'язаними з конкретними випадками застосування як маргінальних, так і немаргінальних правових норм, вона не підіймається до широких теоретичних узагальнень. Але й ця свідомість, як зазначалося, може мати в собі певні позитивні ідеї, пов'язані з удосконаленням чинного законодавства, з перспективами оптимального функціонування державно-правової організації тощо. Випереджувальне відображення у буденній девіантній правосвідомості може мати сенс і позитивне значення лише в тому випадку, якщо зможе наблизитися до наукових ідей та образів.

У перехідному, кризовому суспільстві, з “пережитками тоталітаризму”, як свідчать наукові дослідження, традиційної, ментально структурованої логіки ідентифікації та легітимізації

національної, правової культури, як правило, нема. Вона комунікативно заміщена постідеологічно опосередкованою (за традиційною радянською ідеологією) штучною логікою створення колективних правових міфологем та ідеологем нементального змісту щодо вироблення не правокультурного, а комунікативно-ідеологічного дослідження і кореляції девіацій різних типів та форм [4, с. 39–41]. Не випадково девіаційними явищами за радянських (пострадянських) часів нерідко ставали проблеми національні або за формою, або за змістом.

На нашу думку, під час дослідження цього феномену необхідно враховувати сутнісні особливості, специфіку та відмінності девіантної правосвідомості від природної, яка має ментальний зміст у відповідному нормотворенні та норморозвитку як поліфункціональна структура, репрезентуючи не лінійну, а ситуативну, маргінальну форму свого розв'язання у змісті, як правило, маргінального правового соціуму, з його соціальними патологіями, соціопатіями, світоглядно-аксіологічними девіаціями та викривленнями. Існують аргументовні теоретичні підстави стверджувати, що у формозмісті девіантної правосвідомості у феномені “форми” відбивається еволюційний (нелінійний), а у феномені “змісту” історичний (лінійний) розвиток звичайної правосвідомості [5, с. 11–15].

Трансцендентно індиференціюючи потреби лінійних та нелінійних векторів спонтанного, хаотичного за сутністю праворуку за кризових часів правобуття, спадкоємність правосвідомості як підструктуро-підсистема етнотрадиції через свою соціальну активність у правотворчих процесах окреслює вектори зміни (і заміни) лінійних принципів розвитку на нелінійні, а також створює нові маргінальні правові істини та цінності.

Поліфункціональний (формозмістовий) характер структури девіантної правосвідомості змушує поставити аксіоматичне запитання про її поліфункціональну роль та сутність (призначення), що, як нам видається, можна виявити та виокремити як морфологічну і композиційну її масштабність, за якої вона ідейно завершується як дієва формозмістова якість парадигмального плану і суспільно-правове явище соціальної природи. Відповідь на поставлене запитання, мабуть, треба розпочати з того, що сучасне перехідне суспільство, яке буде (відроджує, пригадає) свою аксіологічну модель правового, ментально опосередкованого світорозуміння та відповідного права і законотворення, загальної світоправоорієнтації, завжди виступає складною, динамічною, відкритою, але не цілісною системою. Відсутність функціональних параметрів цілісності перехідного суспільства можна пояснити насамперед посттоталітарно-маргінальною ментальною незавершеністю онтологічного опосередкування ідеоматичного змісту світоспоглядальних орієнтацій первинних – “фізичних” об'єктів, і вторинних – “юридичних” суб'єктів правосвідомості, що, як свідчать деякі останні дослідження, за еволюційною сутністю має завжди національну, ментально структуровану природу [6, с. 107–114], відповідно до якої, на наш погляд, і відбувається світоглядна диференціація та дивергенція різних моделей світових традицій права, а також правосвідомості.

До видимих девіантних формотворень, змістотворень, станів та проявів формозмісту девіантної правосвідомості, яка типово характерна для перехідного, кризового (девіантного) суспільства і відповідної правової системи, спроможних аксіологічно окреслити концептуальне призначення ідеоматичної основи пізнавальних девіацій, їх форм, правомірно зарахувати різні цикли (рівні, стани) соціальної активності спадкоємності у правосвідомості, правові суперечності, правові конфліктні стани та правові конфлікти як феноменальні характеристики перехідного (девіантного) буття.

Висновки. Утворюючи в такий спосіб комплекс причинно-наслідкових детермінацій і детермінант, як правило, нерозв'язаних або незавершених, але таких, що розвиваються по висхідній, зумовлюючи неупереджувальну складність правових трансформацій, визначаємо розколотість, ситуаційну дезорієнтованість, аморфність і суспільну дезадаптованість правової ідіоми в загальному контексті девіацій у національній ідіомі, що лінійно не опосередковує

правомірне втілення за девіантного правоздійснення та девіантної соціалізації національної ідеї у правову ідіому як визначальну аксіологопокладальну якість права.

1. Живкович Л. Теория социального отражения / Л. Живкович ; пер. с сербскохорватского Й. Элеза. – М.: Прогресс, 1969. – 455 с. 2. Копнин П. В. Идея как форма мышления / Павел Васильевич Копнин. – К., 1963. – С. 90. 3. Коришунув А. М. Теория отражения и творчество / Анатолий Михайлович Коришунув. – М., 1972. – С. 78. 4. Дмитриенко Ю. М. “Осевое время” и правовое сознание (в контексте исследований философов права Национальной юридической академии им. Я. Мудрого) / Ю. М. Дмитриенко // Науково-теоретичні здобутки Словідської України : філософія, релігія, культура: зб. наук. ст. – Х. : Курсор, 1998. – С. 39–41. 5. Дмитриенко Ю. М. Часопис “Віра і Розум” у духовному відродженні України / Ю. М. Дмитриенко, І. В. Дмитриенко, В. О. Чефранов, І. О. Орлов, К. М. Оробець // Науково-теоретичні здобутки Словідської України : про часопис “Віра і Розум”, його проблематику: зб. наук. праць. – Х. : Курсор, 1999. – С. 11–15. 6. Дмитриенко Ю. М. До питання генезису української національної самосвідомості в її спадкоємності / Ю. М. Дмитриенко // Науковий вісник. Філософія. – Х. : ХДПУ ім. Г. С. Сковороди, 1998. – Вип. 1. – С. 107–114.

REFERENCES

1. Zhivkovich L. Teoriya sotsial'nogo otrazheniya [Theory of social reflection]. per. s serbskokhorvatskogo I. Eleza. M.: Progress Publ, 1969. 455 p. 2. Kopnin P. V. Ideya kak forma myshleniya [Idea as a form of thinking]. Kiev, 1963. p. 90. 3. Korshunov A. M. Teoriya otrazheniya i tvorchestvo [Theory of reflection and creativity]. Moscow, 1972. p. 78. 4. Dmitrienko Yu. M. “Osevoe vremya” i pravovoe soznanie (v kontekste issledovaniy filosofov prava Natsional'noi yuridicheskoi akademii im. Ya. Mudrogo) [“Axial time” and legal consciousness (in the context of studies of philosophers of law at the National Law Academy named after J. Mudry)]. Naukovo-teoretichni zdobutki Slobids'koi Ukraini : filosofiya, religiya, kul'tura. Zbirnik naukovikh statei. Kharkiv: Kursor Publ, 1998. pp. 39–41. 5. Dmytriyenko Yu. M. Chasopys “Vira i Rozum” u dukhovnomu vidrodzhenni Ukrayiny [The magazine “Faith and Reason” in the spiritual revival of Ukraine]. Yu. M. Dmytriyenko, I. V. Dmytriyenko, V. O. Chefranov, I. O. Orlov, K. M. Orobets'. Naukovo-teoretychni zdobutky Slobids'koyi Ukrayiny : pro chasopys “Vira i Rozum”, yoho problematyku. Zb. nauk. prats'. Kharkov: Kursor Publ, 1999. pp. 11–15. 6. Dmytriyenko Yu. M. Do pytannya henezysu ukrayins'koyi natsional'noyi samosvidomosti v yiyi spadkoyemnosti [On the question of the genesis of Ukrainian national identity in its succession]. Naukovyy visnyk. Filosofiya. Kharkiv: KhDPU im. H. S. Skovorody Publ, 1998. Vol. 1. pp. 107–114.

Дата надходження: 10.03.2017 р.